

УДК 070.42(477):37.061-054.72

УКРАЇНСЬКИЙ ЖУРНАЛІСТ В УМОВАХ ЕМІГРАЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА: МОТИВАЦІЯ ТВОРЧОСТІ

Тарас Балда

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна, e-mail: Skaljuk@rambler.ru*

Проаналізовано мотивацію творчості українського журналіста в умовах чужоземного середовища. Виокремлено моральні й етичні засади українських видавців, редакторів та журналістів у підході до формування змісту українських видань за кордоном.

Ключові слова: діаспора, преса, публіцистика, моральні й етичні засади, мотивація творчості, полеміка, діалог, відповідальність.

Системі української вищої освіти в царині журналістики виповнюється 60 років. І хоча початки української журналістики сягають набагато глибше, проте прийнято вважати, що її професійне освітнє становлення припадає саме на другу половину минулого сторіччя — роки радянської влади. Радянський період, з усіма його злочинами, недоліками і вадами, для української (радянської) журналістики був певним чином “благодатним періодом”, оскільки мав чітку і єдину ідеологічну спрямованість. Соціальна позиція журналіста і його професійні принципи закладалися в одній площині ідеологічного спрямування. Для відповідальних осіб за підготовку журналістських кадрів в таких умовах проблем наче й не виникало: журналіст — пропагандист і агітатор за комуністичне сьогодення і світле майбутнє. Звідси й мотивація творчості — бути виразником ідеологічних установок.

Новітній період української журналістики і її освітньої системи розпочався на початку 90-х років. Відтоді понад півтора десятка років триває не лише процес ламання радянських методів і стереотипів, але й процес пошуків шляхів розвитку української журналістики.

Журналістика різних періодів відрізняється методами роботи, способом подачі фактів, ідеологічним наповненням тощо. А зміст цих чинників відтепер не визначається кимось нагорі, а змінюється залежно від соціально-політичної ситуації, економічного становища, суспільних тенденцій, морально-етичних засад і від діяльності журналіста як особистості.

Будь-яка праця, в тому числі й праця журналіста, повинна мати підставу, привід для дії, першопричину тощо, одне слово — мотивацію. На відміну від деяких інших сфер людського життя, журналістика, яка відображає і формує громадську думку, повинна спиратися на певні вартості й цінності, моральні й

етичні засади. Від цих засад залежить не лише рівень журналістики, але й стан усього суспільства, якому вона адресована. Сьогодні дедалі більше наголошується на тому, що втрата морально-етичних засад веде до кризи журналістики, яка неминуче провокує кризу суспільства.

Після відновлення української незалежності про принципи мотивації українського журналіста написано чимало наукових статей, монографій і підручників. Над цим явищем у журналістиці розмірковували такі відомі в Україні науковці, як А. Москаленко [9], В. Різун [16], В. Здоровега [4], Й. Лось [8], В. Шкляр [17], О. Кузнецова [6] та інші.

Дослідники наголошують, що справжня журналістика повинна стояти на принципах аристократизму і повернути під своє начало такі категорії, як шляхетність мотивації публікацій, створення авторитету плідним ідеям, бажання виявити істину, а не лише виправдати свої переконання, прагнення; не поневолювати словом, а визволяти, обнадіювати тощо. Стверджується, що журналісти — це не просто совість народу, оскільки народ може бути різним, а сама совість, правда й честь для народу.

Якщо коротко підсумувати основні тези таких виступів, то в своїй творчості журналіст повинен “забезпечити цілісність пошуку істини, щоб предметно пояснити, роз’яснити й удосконалити багатолікий світ” [8; 108]. А у професійної журналістики лише один вибір: “об’єктивне, правдиве, точне відображення соціальної дійсності і передача того відображення іншим” [16].

З якими проблемами мотивації творчості зіштовхується нинішнє покоління українських журналістів, приймаючи чи відкидаючи ті чи інші теоретичні напрацювання у своїй професії, бачимо і в теоретичних розробках дослідників, і у практичних виступах журналістів у мас-медіа. У цій статті спробуємо з’ясувати, чим керувалися й керуються багато поколінь виразників української думки й слова у написанні журналістських матеріалів поза межами України, в діаспорному середовищі, для яких проблема мотивації творчості виникла набагато раніше.

В цілості прагнень народу до політичної мети не так уже й важлива територія проживання людини. Вирішальним чинником стає те, чи відповідальні особи (політики, громадські діячі, редактори, журналісти) вивчили проблеми часу, чи розуміють вони вимоги історичного процесу, чи керуються тільки почуттями й емоціями. Сьогодні важко уявити тло та умови, в яких поставала українська преса на чужині, та легко збагнути причини, які штовхали до її заснування. Насамперед це було фанатичне бажання висунути українську громаду в тій чи іншій частині світу на вищий щабель розвитку, допомогти новоприбулим землякам у незнайомому чужомовному середовищі. Розпочинати доводилося від усвідомлення “хто ми і чий ми діти”, від розуміння вартості газети і книжки, від засвоєння громадою найосновніших духовних вартостей. Отож на початках зародження української преси за кордоном мотивацією творчості українських авторів були практичні аспекти: допомогти емігранту облаштуватися в новому середовищі. Такі тенденції спостерігалися майже до кінця першої половини минулого сторіччя і українська преса, за незначними винятками, несла в собі радше порадицький характер. Видання тих часів були наповнені передруками з львівської преси, були бідними за змістом і за редакційною технікою. Але вони виходили в світ для українського читача, який навіть у чужому краї хотів мати “свою” газету.

Уже значно пізніше, після розчарувань Першої і Другої світової воєн, у висліді яких не тільки не вдалося відвоювати для України державності, а й майже всі етнічні українські землі опинилися під владою більшовицької імперії, прийшло нове розуміння призначення журналіста та мотивації його творчості. Тим більше, що українська журналістика та українська преса на рідних землях залишалися українськими лише за назвою, але не за наповненням та змістом.

Саме після закінчення Другої світової війни український журналіст та публіцист Роман Рахманний визначив головні мотиви творчості українських журналістів на чужині: “Вільний український журналіст заповнює ту страшну прогалину в українській журналістиці й публіцистиці, яку створив московський окупант в Україні та якої не в силі заповнити навіть ті патріоти, що посміли протиставитися йому за ціну своєї свободи або й життя. Їхній подвиг допомагає нам усім перемоти власну дилему. Бо якщо не ми, то хто писатиме правду?” [14; 116].

Відтак бути українським журналістом поза землями рідного краю, це справді щось більше, аніж просто вміння зареєструвати й описати подію. Це ще й уміння аналізувати та інтерпретувати її і робити далекоглядні висновки. У цьому контексті український журналіст у вільному світі, це не лише репортер, редактор, фейлетоніст чи есеїст, але й “активний бойовик на фронті оборони української самобутності, а то й визвольної боротьби” [14; 113]. Така людина переважно не має зиску з журналістської праці, бо заняття нею є здебільшого додатковим навантаженням, що забирає вільні від праці на прожиття години і дні. Виникає запитання: заради чого тоді трудитися?

За словами Миколи Шлемкевича, теоретика української публіцистики та публіциста високого рівня, трудитися для того, щоб зрозуміти: “Усвідомити суспільство — це наш спільний обов’язок, українських публіцистів, журналістів, редакторів” [18; 18].

Оце почуття обов’язку в мотивації творчості журналіста на передній план висуває і Роман Рахманний [10]. На його думку, українських журналістів поза межами України до творчої праці спонукає обов’язок висловлювати щирі прагнення українського народу, бо їх не висловлює офіційна преса декларативної Української радянської республіки; обов’язок боронити права українського народу, бо їх не обороняє підневільна українська преса. Цей обов’язок публіцист переводить у завдання для українських журналістів на еміграції, яке визначає так: “поширювати інформацію про становище українського народу і поборювати колоніалізм на українських землях” [10]. У професії журналіста Роман Рахманний вбачає не просто можливість заробляти гроші, але й “святий обов’язок: плекати й оберігати живе і друковане українське слово, правдиво інформувати про українські справи і формувати думку своїх читачів згідно із самостійницькими принципами свого поневоленого, але нездоланного народу” [14; 116].

А ще Роман Рахманний для реалізації таких завдань не вбачав перед вільною українською журналістикою ані часових, ані просторових рамок. За його словами, українські журналісти на еміграції воюватимуть проти московського колоніалізму друкованим і живим українським словом у статтях, нарисах, книжках, брошурах і закликах. Воюватимуть на сторінках українських газет і чужомовних періодичних видань. Воюватимуть на землі — по фабриках і університетах, на громадських вічах і в парламентах, по бібліотеках, на міжнародних виставках, конференціях і з’їздах. Воюватимуть в космічному просторі —

засобами радіомовлення й телебачення. Воюватимуть правдивою інформацією в Україні та на чужині.

Публіцист наголошує: “Ми [українські журналісти на чужині — авт.] не припинимо нашої боротьби вільним словом законними й революційними методами доти, доки українська національна думка не прорве того “килиму забуття”, доки українські народні маси не скинуть зі своїх плечей ярма російського колоніалізму, пропагованого пресою УССР як “найвище досягнення” українського народу. Ми не припинимо тієї боротьби, бо це священний бій за найосновніші права людини, за гідність і свободу українського народу!” [12; 62].

Через декілька років завдання українських журналістів на чужині у статті “Роздуми про професію українського журналіста” дещо розширив український журналіст та публіцист Мирослав Кушнір [7]. На його думку, тривалою ідеєю журналіста, як публіциста і мислителя, повинно бути втримання зв’язку і порозуміння між патріотичною елітою нації і верствами, що мають життєві інстинкти, сповнені живучістю. А тому “Журналіст ... є діячем, який для своїх завдань вибрав шлях письменства” [7], — стверджував він.

Цей шлях, як визначав уже згадуваний Роман Рахманний, повинен стати фронтом щоденної боротьби за душу української людини. А боротьба на цьому фронті — це пресова війна, що триває безперервно. Як зазначає сам автор: “Ця боротьба, ця пресова війна, не знає ніякої перерви. На тому фронті нема ніякої передишки. Той день боротьби ніколи не кінчається вечірнім спочинком” [11; 79]. І така боротьба, на думку публіциста, вимагає від українського журналіста не тільки самопожертви й одержимості, але насамперед уміння інтерпретувати сучасне й розуміти минуле, вміння накреслювати нові обрії для свого читача так гідно, як гідною є українська справа — українська правда. Від того, як журналіст формує мислення своїх читачів, переважно залежить і залежатиме характер всього українського суспільства.

Як це не парадоксально, але серед великого загалу українських видавців, редакторів і журналістів на чужині далеко не кожен поділяв таку журналістику високих ідеалів. Розглядаючи позитивний набуток української журналістики поза межами рідного краю, мусимо закцентувати увагу й на негативних її моментах. Тим паче, що й такі нерадісні та неприємні моменти також ставали предметом розгляду та причиною для публікацій в українських виданнях за кордоном.

В одній із статей Роман Рахманний наголошував: “Українську правду теж мусять нести в світ живі люди, передусім українські журналісти. Її треба гідно інтерпретувати для своїх і для чужих; треба захищати її перед ворогами і перед нерозсудливими земляками. Як на чужині, так і в Україні найбільшою мірою потрібне сьогодні відродження української національної гідності” [11; 80]. Проте подекуди особистостям, які претендували на роль носіїв національної гідності, самим не вистачало елементарної людської гідності.

Як зазначав свого часу публіцист Л. Рихтицький на сторінках “Визвольного Шляху”: “Наші журналісти у вільному світі — це дві протилежні групи. Одні — це працівники націоналістичної преси, які розуміють ситуацію. Інші — це редактори й автори газет та журналів, які у своїх писаннях виявляють брак елементарного розуміння української національної рації і потреб нашого народу в його боротьбі” [15; 1314].

Ці другі, на думку публіциста, не мобілізують українського духу, а воюють з фантомами, ними самими ж створеними; вони борються за якусь визначену на свій штиб демократію, що на ділі є анархією; вони борються за різні права, забуваючи при цьому, що за права можна боротися тільки у власній державі. Але найбільший докір такій категорії українським журналістам з вуст Л. Рихтицького — “вони борються проти тих, хто безкомпромісово бореться за волю України” [15; 1314].

І на тлі цього окреслення ситуації — слова Романа Рахманного, що подекуди звучать як вирок: “Слабкість вільної української преси з погляду двотисячоліття — це недотримання власних правил журналістської етики” [13; 146].

“Українська преса завжди мала обличчя високопатріотичної преси, — розвиває цю ж думку публіцист Іван Кедрин. — Але не все в ній виходило і виходить в добро Україні й українському народові чи пак українській вільній громаді. Розхрістана полеміка, яка переступає межі полеміки і стає лайкою, чи демагогія з використанням будь-якої актуальної популярної справи, це, може “цікавий” газетний матеріал. Але цікавий тільки такому читачеві, який не відрізняє конструктивного від деструктивного” [5; 278].

Роман Рахманний критику засилля необґрунтованої полеміки над конструктивним обговоренням проблем в українській пресі на чужині і саркастично розвінчує таких “полемістів”: “Полеміка замінила серйозне дебатування проблем. Особисті нападки на авторів або окремі групи замінили критику самої конкретної справи. Сьогодні не є важливе те, що сказано в статті, але хто або яке угруповання пропонує цю думку. Саркастично висловившись, вільна українська преса вступила в свою глибоку осінь, коли звичайно кожна комашка тне найдошкульніше ... бо відчуває кінець свого життєвого циклу” [13; 146].

Питання, які обговорювали в багатьох виданнях і які ставали предметом безплідних дискусій, подекуди дивують своєю безпідставністю та недоречністю. Скажімо, чи не заслуговує на критику безпідставна полеміка довкола питань на кшталт: “Чи можна тих людей, які залишилися на території українських земель під радянською окупацією називати українцями?”, “Хто більший націоналіст: Андрій Мельник чи Степан Бандера?”, “Чия ОУН [“мельниківців”, “бандерівців”, “двійкарів” — авт.] краща?”, “Чи на всіх міських ратушах у місцях поселення українців варто вивішувати національні прапори з нагоди 22 січня?”...

Поза тим доволі часто за межами полемічних дискусій залишалися такі важливі для українства проблеми, як: “Чому Україну в урядах та міністерствах закордонних справ трактують як “традиційно російський край?”, “Чому Україна не є предметом зацікавлення сильних світу цього?”, “Чому у Вільному світі українці не мають жодного серйозного видання рівня польської “Культури” Єжи Гедройця?”, “Чому нема єдиного осередку інформації про Україну та українців?”, “Чому діаспора не спромоглася висунути єдиного лідера, здатного об’єднати довкола себе еміграційне середовище?”... Питання такого гатунку виносили на шпальти лише деяких видань деякі публіцисти, і вони губилися в морі інформації взаємних звинувачень та образ.

Звичайно, всього цього не було б, якби українська еміграція була єдиною, монолітною і цілеспрямованою. Але вона такою не була. У тій чи іншій країні нового поселення українців налічувалося з десятків українських політич-

них партій та середовищ, які неминуче конфліктували між собою. Ділилися навіть ті партії, що мали в основі спільну ідеологію. Приміром, в еміграційному середовищі було три Організації Українських Націоналістів, дві Українські революційні демократичні партії, два УНДО, Селянська партія, Організація гетьманців та інші. Часто цей поділ призводив до суперечок за дрібниці, простежувалося невміння вийти за понадпартійні інтереси. Усі ці партії загалом не спромоглися чи не захотіли виконати свого основного призначення на чужині: ґрунтовного вивчення стану справ в Україні, вироблення альтернатив комуністичній системі функціонування державного апарату, запровадження приятельських стосунків з іншими поневоленими народами, прихильно налаштованими до українців. Тим не менше, кожна з цих партій чи груп видавала свою газету чи часопис (ОУН(б) — “Визвольний Шлях”, “Час”, “Сурма”; ОУН(р) — “Український самостійник”; УРДП — “Українські вісті”, “Наші позиції” тощо), у яких передовсім висвітлювалися свої заслуги й переваги і, відповідно, очорнювалася робота опонентів. У цьому протистоянні і політичні діячі, і редактори, і журналісти не задумувалися над тим, що поділ українців у Вільному світі на ідеологічні непримиренні чи навіть взаємосуперечні табори є поділом штучним, зайвим і шкідливим.

Окрім того, були на еміграції серед українців і прихильники комуністичного режиму, які також мали партійні осередки і свою пресу — “Українські щоденні вісті” та “Громадський голос” у США, “Українське життя” в Канаді тощо. Завдання цієї групи продиктовувалося з Москви — зганьбити, очорнити й ідейно знеславити той чи інший рух, політичну партію чи певну особу.

Як зазначав з цього приводу Іван Баґряний: “Московським та промосковським чужинецьким ворогам українського визволення допомагають “свої” вороги, різні національні покидьки, українські зрадники й ренегати, куплені за гроші та за обіцянки грошей. І, як всякі зрадники, вони із шкури лізуть, щоб перевершити навіть своїх хлібодавців, не шкодуючи отрути й болота” [1].

Прикро, але до таких самих “методів” журналістики вдавалися і національні партії та їхні видання, а це, знову ж таки, було на руку комуністичному уряду в Москві, і ще більше компрометувало українську громаду у Вільному світі.

І хоча з середовища діаспори лунали заклики (зокрема вустами Івана Баґряного) забрати з предмету міжпартійних дискусій усе те, що йде на користь Москві: атмосферу громадянської війни, антагонізму, взаємопожертя, сліпого ненависництва, хворобливої політичної конкуренції, вони так і залишились незреалізованими.

Чи були серед діаспорних журналістів якісь спроби скерувати гострі полемічні та міжособні публікації у русло згальноприйнятих моральних та етичних правил? Частково так. Зокрема у листопаді 1966 року на Другому з’їзді українських журналістів Америки й Канади, що відбувся в Торонто, працівники медій ухвалили Кодекс етики українського журналіста. Серед низки його програмних засад варто виокремити такі:

- Підставою журналістської праці є повне і беззастережне пошанування правди. Правда мусить лежати в основі всіх інформацій і всіх тверджень. Поширювання новин чи тверджень, що базуються не на безперечних фактах, висловлення здогадок і гіпотез за факти, обґрунтування висновків, зокрема формулювання закидів і обвинувачень,

базованих на здогадках або неперевірених фактах, суперечить основній zasadі журналістської етики;

- У критиці, як і в полеміці необхідно дотримуватися спокійного тону, остерігатися образливих висловів та виявляти максимум доброї волі;
- Порушенням журналістської етики вважається лайка, дискримінація та образа честі особи чи групи осіб тільки за те, що вони сповідують і висловлюють інші погляди.

Своє бачення призначення, завдань і ролі українських журналістів у вільному світі висловлювали й провідні публіцисти з діаспори. Зокрема Роман Рахманний зазначав: “Різниці думок завжди будуть, навіть між людьми одної групи чи партії. Будуть теж різниці в статтях і коментарях українських журналістів, навіть якщо б усі робітники пера належали до одної-єдиної партії. Нам конечно треба навчитися розуміти оті різниці й відмінності і трактувати їх, як другорядні порівняно з нашою спільною метою і всім основним, що нас об’єднує” [10].

Однак всі ці прописні істини на практиці досить часто порушувалися навіть тими, хто їх формулював. Окремі журналісти та видання продовжували знеславлювати, очорнювати та обезцінювати провідних діячів української революції 1917 року, будівничих української державності, творців українського війська, очільників визвольного руху, провідників ОУН, провідників еміграції, що не додає їм честі в оцінках дослідників української періодики. Адже нація, яка не вміє шанувати старших, не вміє шанувати своїх державних діячів, свого минулого, приречена на підневільне існування та гноблення. Ще прикріше, що це відбувалося у Вільному світі, а не в умовах радянського режиму. Проте така ситуація не викликала занепокоєння у багатьох представників української еміграції і далеко не всі з них поділяли слова Івана Багряного з цього приводу. А знаний в цілому світі український політичний діяч, письменник і публіцист ще після закінчення Другої світової війни і задовго до укладання етичних кодексів журналістики прирівняв таке ставлення до знакових постатей української історії до хвороби, що несе в собі жахливі для суспільства наслідки. Так у статті “Фарватер п’ятої колони” він виразно окреслив суть проблеми: “На багатьох фактах можна зупинитись і всюди знайдемо той самий корінь, ту саму бацилу. Коли ми бачимо, як деякі старші люди їздять по таборах і оголошують перед молоддю запальні спекулятивні “реферати”, обливаючи багном і глумлячись з найкращих людей української історії, як С. Петлюра, М. Грушевський тощо, то треба бути сліпим, щоб не бачити, чийм фарватером вони плывуть і інших тягнуть за собою. І тут немає значення, що самі вони іноді можуть бути навіть найкращими громадянами й патріотами. Об’єктивно — наслідки їх “патріотизму” жахливі” [2].

Наслідки такого “патріотизму” і донині пожинає не лише українське еміграційне середовище, але й українська наука, історія та політика.

Але навіть попри такі негативні моменти чимало українських журналістів не вийшли за рамки етичних норм та моральних кодексів і залишили у спадок взірці якісної публіцистики, яка й сьогодні не втрачає своєї актуальності, а своїми творчими мотивами може слугувати світоглядними орієнтирами для наступних поколінь.

1. *Багрянний І.* Під знаком скорпіона // Українські вісті. — 1952. — Ч. 1-2.
2. *Багрянний І.* Фарватер п'ятої колони // Українські вісті. — 1949. — Ч. 56.
3. *Верига В.* Іван Кедрин Рудницький (з нагоди 90-ліття) // Вісті комбатанта. — 1986. — Ч. 2. — С. 12-20.
4. *Здоровега В.* Теорія і методика журналістської творчості: Навчальний посібник. — Львів: ПАІС, 2000.
5. *Кедрин І.* Світла й тіні свободи преси // У межах зацікавлення. — 1986. — С. 276-278.
6. *Кузнецова О.* Журналістська етика та етикет: основи теорії, методики, дослідження трансформації незалежних видань України, регулювання моральних порушень: Монографія. — Львів: Світ, 1998. — 412 с.
7. *Кушнір М.* Роздуми про професію українського журналіста // Америка. — 1980. — 3 черв.
8. *Лось Й.* Публіцист: мотивація творчості // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. журналістика. — 2006. — Вип. 28. — С. 85-110.
9. *Москаленко А.* Два кити. — К.: Школяр, 1997.
10. *Рахманний Р.* Без ненависти до нікого, з любов'ю до всіх українців // Наша мета. — 1966. — 5 лист.
11. *Рахманний Р.* За нас не промовить каміння // Україна атомного віку. Есеї і статті, 1945-1986: У 3 т. — Т.1. — С. 72-80.
12. *Рахманний Р.* Преса Української ССР в оцінці українських журналістів північної Америки / Україна атомного віку. Есеї і статті, 1945-1986: У 3 т. — Т. 1. — С. 59-62.
13. *Рахманний Р.* Три етапи вільної української преси / Україна атомного віку. Есеї і статті, 1945-1986: У 3 т. — Т. 1. — С. 137-148.
14. *Рахманний Р.* Чотири дилеми вільної української преси / Україна атомного віку. Есеї і статті, 1945-1986: У 3 т. — Т. 1. — С. 113-126.
15. *Рихтицький Л.* На розпутті історії // Визвольний шлях. — 1982. — Ч. 11. — С. 1311-1317.
16. *Різун В.* Проблеми і перспективи розвитку журналістської освіти в Україні початку ХХІ століття (<http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1338>).
17. *Шкляр В.* Мас-медіа і утвердження демократії // Українська журналістика: вчора, сьогодні, завтра / За заг. ред. проф. В.І.Шкляра. — К., 1997. — С. 55-97.
18. *Шлемкевич М.* Звернення до журналістів, редакторів // Листи до приятелів. — 1960. — Ч. 91. — С. 18.

**UKRAINIAN JOURNALIST IN EMIGRATION:
MOTIVATION OF CREATIVITY**

Taras Balda

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Street 1, 79000, Lviv, Ukraine*

Tel.office: (032) 296-47-75

E-mail: Skaljuk@rambler.ru

The article attempts to analyse a motivation of journalistic creativity in emigration and determine some moral and ethical principles of Ukrainian publishers, editors and journalists in emigration.

Key words: press, diaspora, motivation of creativity, ethical and moral principles, dialogue, polemics, responsibility.

Стаття надійшла до редколегії 05.03.2007

Прийнята до друку 12.03.2007